

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ: ЗМІНА ТРЕНДІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

TRANSNATIONAL LABOR MIGRATION OF UKRAINIANS: CHANGING TRENDS IN PANDEMIC

Вивчення трудової міграції у межах транснаціонального підходу актуалізується з огляду на те, що вона визначається як модель транзиту робітників, які, залишаючи країну-донора на тривалий час, починають нове життя у країні-реципієнті, проте не розривають зв'язки остаточно, створюючи транснаціональні соціальні простори. Наявні тренди трудовіміграційних процесів змінилися кардинально у 2019 р. у зв'язку зі світовою епідемією коронавірусу й жорсткими обмеженням прав пересування людей. Автори статті мали на меті визначити основні тенденції транснаціональної трудової міграції українців в умовах поширення пандемії Covid-19 з огляду на аналіз наявних статистичних даних, а також результатів емпіричних соціологічних досліджень. До початку 2019 р. зміни трендів переміщення заробітчан були переважно пов'язані з подіями на сході України, що спричинили зміщення центру тяжіння з Росії до ЄС. Не менш значимими стали тенденції укріплення взаємозв'язку між освітньою та трудовою міграціями, а також суттєвого омолодження контингенту заробітчан. Прагнення до тимчасової зайнятості за кордоном поступилося бажанню виїхати з України назавжди й оселитися там всією родиною. Дані соціологічного опитування заробітчан засвідчили укріплення їх намірів залишитися у країні-реципієнті за рахунок посилення бажання відкрити там власний бізнес, придбати нерухомість, отримати дозвіл на постійне проживання. В умовах пандемії відбулися якісні зміни у мотивації трудових переміщень, навіть попри тимчасове зростання ксенофобії та нетерпимості. Перехід на дистанційний формат роботи та навчання лише посилив бажання працевлаштуватися у закордонних фірмах, навчатися у європейських закладах вищої освіти. Іноземні роботодавці лише посилили наявні тенденції трудовіміграційних процесів, живши низку залобіжних заходів для утримання заробітчан (надання соціальних гарантій, підвищення рівня заробітної плати, міграційна амністія).

Ключові слова: транснаціональна трудова міграція, заробітчани, мотивація, тренд, пандемія, трудовіміграційні процеси.

The study of labor migration within the framework of the transnational approach is relevant due to the fact that it is defined as a model of the transit of workers who, leaving the donor country for a long time, begin a new life in the recipient country, but do not break ties completely, thus creating transnational social spaces. The existing trends in labor migration processes changed dramatically in 2019 due to the global coronavirus epidemic and severe restrictions on the rights of movement of people. The authors of this article aimed to determine the main trends of transnational labor migration of Ukrainians in the conditions of the spread of the Covid-19 pandemic, in view of the analysis of available statistical data, as well as the results of empirical sociological studies. By the beginning of 2019, changes in the trends in the movement of guest workers were mainly associated with events in the east of Ukraine, which led to a shift of the center of gravity from Russia to the EU. The trends of strengthening the relationship between educational and labor migration, as well as a significant rejuvenation of the contingent of guest workers, have become no less significant. The desire for temporary employment abroad gave way to the desire to leave Ukraine forever and settle there with the whole family. The data of the sociological survey of guest workers showed that their intentions to stay in the recipient country were, purchase real estate, and obtain a permanent residence permit. In the conditions of the pandemic, there have been qualitative changes in the motivation of labor movements, even despite the temporary growth of xenophobia and intolerance. The transition to a distance format of work and education only strengthened the desire to find a job in foreign companies, to study in European institutions of higher education. Foreign employers only intensified the existing trends in labor migration processes by implementing a number of precautionary measures to retain guest workers (providing social guarantees, higher wages, and migration amnesty).

Key words: transnational labor migration, guest workers, motivation, trend, pandemic, labor migration processes.

УДК 316.4:339.91
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.11>

Калашнікова Л.В.
д.соціол.н.,
доцент кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Чорна В.О.
к.соціол.н.,
доцент кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Воробій М.О.
магістрантка V курсу спеціальності
«Соціологія»
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнародної економіки переміщення робочої сили мають масовий характер, що спричинено як глобалізаційними процесами, так і об'єктивною необхідністю задоволення потреб працездатної частини населення у пошуку робочих місць, реалізації свого потенціалу. Нерівномірність розміщення ресурсів економіки детермінує появу центрів тяжіння робочої сили, інтенсивність та напрямки міграції. Роль і місце транснаціональної трудової міграції не слід недооціню-

вати, адже вона впливає на розвиток усіх без винятку сфер соціального буття.

Вивчення переміщень робочої сили в межах транснаціонального підходу актуалізується з огляду на те, що трудового мігранта розглядають не лише як особистість, яка відірвана від своєї країни і вимушена асимілюватися чи інтегруватися, але й як людину, що представляє дві та більше ідентичностей, будучи включеною до соціального, економічного, політичного життя кількох суспільств одночасно [15]. Феномен транснаціоналізму у його широкому

розумінні характеризується постійним рухом трудового мігранта між різними національними світами, просторами повсякденності, фінансовою участю в економіці кількох країн. Саме тому транснаціональна трудова міграція при цьому визначається як модель транзиту робітників, які, залишаючи країну-донора на тривалий час, починають нове життя у країні-реципієнті, проте не розривають зв'язки остаточно, створюючи транснаціональні соціальні простори [12]. Іншими словами, на відміну від класичних форм переміщень робочої сили, які характеризуються набором статичних зв'язків і позицій, транснаціональна міграція є динамічним суспільним процесом, що вирізняється розширенням простору діяльності її учасників.

За оцінками експертів міжнародної організації з міграції ООН, транснаціональна мобільність населення України активізувалась після подій 2014 р., набула свого піку у 2017 р. з моменту запровадження безвізового порядку в'їзду до країн ЄС [7, с. 7]. Відбулися не лише кількісні, але й якісні зрушення в орієнтації трудовіміграційних потоків з панівного східного напрямку у бік Росії на західний у ЄС, зокрема Польщу, Чехію, Італію. Активізувалась не лише трудова, але й освітня міграція українців, яка у період 2013–2017 рр. подвоїлася, сягнувши 77,6 тис. осіб [7, с. 9]. Освітня міграція тісно взаємопов'язана з трудовими переміщеннями, адже, з одного боку, перша з них частково детермінує появу другої внаслідок тривалого перебування молоді за межами України, а з іншого боку, потоки студентів спрямовані в бік об'єднання з батьками – трудовими мігрантами в країнах їх перебування, що спричиняє збільшення наявних транснаціональних просторів.

Тенденції змінилися кардинально у 2019 р. у зв'язку зі світовою епідемією коронавірусу й жорсткими обмеженнями прав пересування людей. Мігранти більше за інші групи населення постраждали від впровадження карантинних заходів, адже на ринку праці суттєво зросла конкуренція через масове безробіття, спричинене частковим призупиненням діяльності чи закриттям підприємств у таких галузях, як будівництво, ресторанний і готельний бізнес, оптова та роздрібна торгівля. За оцінками експертів Організації економічного співробітництва і розвитку, найближчим часом навіть за умови повного відновлення економіки ситуація лише погіршиться у зв'язку з трансформацією ринку праці та масовим запровадженням віддалених форматів роботи. Наявна залежність економік європейських країн від присутності трудових мігрантів актуалізувала потребу швидких ефективних управлінських рішень проблем, пов'язаних із необхідністю стабілізації економічної ситуації і захистом

прав трудових мігрантів як із боку країн-реципієнтів, так і з боку країн-донорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Транснаціональний підхід до вивчення міграції у своїх роботах застосовували Г. Шіллер, П. Ківісто [15], Е. Моравська [16], Д. Мессі. Аналізуючи проблеми транснаціональних переміщень, А. Портес акцентував увагу на адаптації трудових мігрантів [17]. Натомість Т. Файст здійснив класифікацію транснаціональних соціальних просторів, що являють собою сукупність трудових мігрантів та значимих для них об'єктів матеріальної культури, цінностей, ідеалів [13]. Серед українських дослідників, що присвячували свої роботи транснаціональній трудовій міграції, слід виокремити таких, як Е. Лібанова, О. Позняк [4], О. Малиновська [5], О. Годованська [1]. З огляду на наявні напрацювання слід зазначити, що розв'язання проблемних аспектів транснаціональних переміщень робочої сили, вивчення актуальних тенденцій трудовіміграційних процесів та обґрунтування перспектив їх розвитку з урахуванням світових глобалізаційних тенденцій не втрачають своєї актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних трендів транснаціональної трудової міграції українців в умовах поширення пандемії Covid-19.

Вклад основного матеріалу дослідження. За даними Міжнародної організації з міграції, на кінець 2020 р. кількість міжнародних мігрантів в Україні становила 6,14 млн. осіб [14, с. 48], що в 1,2 рази більше, ніж у 2019 р. [2, с. 318]. Згідно з інформацією, яка оприлюднена Радою національної безпеки та оборони України, загальна кількість українських міжнародних трудових мігрантів суттєво вища й сягає 9 млн. осіб, з яких 3,2 млн. осіб працюють за межами країни на регулярній основі [6]. Наявні розбіжності у представлених даних можуть бути пов'язані з використанням різних методологічних підходів до обліку трудових мігрантів, зокрема коли йдеться про нерегульовані, разові, повторні, тимчасові чи відносно постійні переміщення української робочої сили за кордон.

Багаторічний міграційний досвід і наявні тенденції трудовіміграційних процесів останніх років сприяли формуванню міграційних мереж, які, будучи формою соціального капіталу у транснаціональному просторі, суттєво підвищують вірогідність переміщень робочої сили з огляду на можливість мінімізації ризиків, пов'язаних із пошуком місця роботи, проживання тощо, адже такі мережі як самостійний чинник активізації трудової мобільності незалежно від її першопричин (масового безробіття й зубожіння населення) стали поштовхом до виїзду українців на заробітки до країн

ЄС ще на початку 1990-х рр. і залишаються чинними досі.

За підсумками 2019 р. Україна посіла 8 місце серед країн походження міжнародних емігрантів, поступившись Індії, Мексиці, Китаю, Росії, Сирії, Бангладешу і Пакистану [2, с. 31]. Серед країн у східній частини Європи Україна замикає четвірку лідерів походження емігрантів в регіоні [2, с. 99].

З моменту початку військового конфлікту 2014 р. кількість українців, що покинули межі країни, різко зросла, також суттєво змінилися напрямки переміщень. За період 2014–2016 рр. кількість українців, що виїхала на заробітки до країн ЄС, збільшилась на 42%, переважно за рахунок відмови від пропозицій у Росії. У 2017 р. Польща видала іноземцям 660 тис. дозволів на постійне проживання, з них 85% отримали українці [2, с. 105]. За даними Міністерства іноземних справ Польщі, у 2019 р. польські консульства видали українцям більше 900 тис. віз, з яких 895,7 тис. є національними [10]. У 2019 р. кількість вперше виданих українцям трудових віз тривалістю на 1 рік і більше у Чехії зросла до 33,1 тис. (порівняно з 9,1 тис. у 2017 р.), у Польщі – до 44 тис. (порівняно з 28,1 тис. у 2017 р.), у Угорщині – до 22,9 тис. (порівняно з 5,3 тис. у 2017 р.), у Словаччині – до 9,3 тис. (порівняно з 1,6 тис. у 2017 р.) [3, с. 5].

Більшість ухвалених державних рішень, зокрема підписання у 2015 р. Закону «Про зовнішню трудову міграцію», запровадження у 2017 р. дорожніх карт для трудових мігрантів та членів їх родин, була спрямована на укріплення соціального й правового захисту, спростивши процес офіційного працевлаштування українців за кордоном. Попри суттєві втрати робочої сили, поглиблення демографічної кризи, українська влада зробила ставку на збільшення надходжень до бюджету країни. За даними Національного банку України, обсяг приватних грошових переказів у 2020 р. сягнув рекордних 12,1 млрд. дол., що становить близько 10% ВВП країни [9]. Таке зростання за умови скорочення потоку транснаціональних трудових переміщень в умовах карантинних заходів може бути пояснене збільшенням заробітної плати трудових мігрантів та пом'якшенням умов перебування, адже роботодавці прагнуть утримати мігрантів на якомога більш тривалій термін. Так, влада Польщі, Італії, Іспанії прийняла рішення про «міграційну амністію» – автоматичне відтермінування візи на 30 днів після її завершення для усіх іноземних працівників, які на момент локдауну знаходилися в країні. Проте ці заходи були неефективними з огляду на те, що подати свої документи могли лише ті працівники, які мали легальне право на працю. Натомість більшість українських заробітчан, які роками були зайняті

у сільському господарстві, сфері обслуговування без офіційних дозволів, узаконити своє перебування не змогла. Відновивши роботу, консульства віддавали пріоритет у видачі робочих віз українцям, зайнятим в аграрному секторі. Аналогічні кроки були зроблені з боку урядів інших країн ЄС щодо українських заробітчан у період сезонних робіт.

З іншого боку, таке нарощення грошових переказів може свідчити про посилення потреби у грошовій підтримці родин трудових мігрантів в Україні. Для обґрунтування однозначної відповіді на це питання варто проводити додаткові дослідження серед переміщених осіб та представників їх сімей.

Задля організації соціального захисту прав заробітчан у більшості країн ЄС (Данія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Бельгія, Естонія) було запроваджено одноразові екстрені виплати по безробіттю працівникам, які втратили роботу через карантинні заходи. У Польщі реалізовувалася державна програма «Антикризовий щит», в межах якої іноземців, які були врегульовано працевлаштовані, проте втратили джерело доходів через економічну кризу, отримали соціальні виплати у розмірі близько 1400–2080 злотих (10,3–13,5 тис. грн.). Під час закриття дитячих садків додаткову допомогу могли оформити працівники, що мали дітей до 8 років [3, с. 16].

Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування повідомила, що з березня по травень 2020 р. до України повернулося близько 500 тис. трудових мігрантів (5–10% від загальної кількості тих, хто перебуває за кордоном), серед них переважно ті, хто мав короткострокові контракти, був зайнятий на сезонних роботах. Натомість ті, хто мав довгострокові контракти, а також дозвіл на постійне проживання в країнах-реципієнтах, навіть втративши роботу через економічну кризу, викликану епідемією, залишалися за кордоном [4].

Як слушно зауважують К. Ніколаєць, Ю. Ясько, загальна кількість тих трудових мігрантів, які повернулися до України, залишалася суттєво меншою, ніж кількість тих, хто регулярно перетинав кордон, а також тих, хто раніше виїхав на постійне місце проживання, тобто припущення про масове повернення українців з країн ЄС майже не стосувалося сезонних працівників. Відмова від повернення на Україну може свідчити про суттєву зміну мотиваційних чинників транснаціональних трудових мігрантів [8], тобто, якщо раніше для українців превалювали економічні (нерівномірність економічного розвитку, прагнення матеріального добробуту) й соціальні (можливість самоствердження, гідні умови праці) мотиви міжнародних переміщень робочої сили, то сьогодні йдеться про зсув у бік політичних

(втеча від переслідування, уникнення дискримінації), військових (проведення військових дій на території рідної країни) мотивів, адже разом із негараздами соціально-економічного характеру актуалізувалися частково породжені ними проблеми ксенофобії та нетерпимості. Зокрема, йдеться про висловлювання з боку як представників корінного населення країн-реципієнтів, так і співвітчизників, які звинувачували трудових мігрантів у поширенні коронавірусної інфекції.

К. Кульчицька, П. Кравчук, І. Сушко здійснили моніторинг онлайн-медіа за допомогою інформаційно-аналітичної системи «Семантрум» щодо появи дискримінаційних за змістом повідомлень протягом січня 2019 р. – серпня 2020 р., що так чи інакше спонукали розпал ворожнечі щодо трудових мігрантів чи членів їх родин [3, с. 20].

За результатами аналізу було виявлено, що найбільша частка таких повідомлень з'явилася на початку пандемії і поступово зменшувалася за ступенем зменшення кількості зафіксованих інфікованих. У січні 2019 р. зафіксовано 2 220 повідомлень, що відповідало піку значень, після певного спаду сплеск було відзначено у травні 2019 р., а у серпні 2020 р. зареєстровано лише 813 повідомлень. За оцінками авторів, майже третина з числа усіх повідомлень мала негативне емоційне забарвлення. Постає питання щодо методики оцінки тональності згадувань та об'єктивних передумов їх появи. Окрім того, для повноти картини доречно було б вивчати не лише вітчизняний контент, але й повідомлення в європейських засобах масової інформації.

Для того, щоб верифікувати гіпотези про наявні зсуви у тенденціях транснаціональних трудових переміщень українців в умовах пандемії було здійснено спробу узагальнення результатів емпіричного соціологічного дослідження, проведеного аналітичним центром компанії з міжнародного працевлаштування "Gremi Personal" (Польща) у лютому 2020 р. з використанням технологій комп'ютеризова-

ної системи телефонних опитувань CASI серед 1 100 українських заробітчан, які працювали в Польщі [11]. Звісно, отримані узагальнення не можна поширити на всіх без винятку українських заробітчан, які перебувають за кордоном, оскільки у різних країнах умови їх перебування суттєво різняться, проте деякі загальні тенденції означене дослідження дало змогу виокремити.

Перші зрушення у трендах транснаціональної трудової міграції пов'язані з омолодження контингенту заробітчан, адже виїжджає переважно працездатне населення (віком до 39 років). Україна продовжує втрачати інтелектуальну еліту, оскільки третина респондентів-мігрантів має вищу освіту (28,4%), а кожен другий інформант – професійно-технічну чи середню спеціальну освіту (47,8%).

Більшість опитаних (68,3%) певною мірою задоволена умовами праці в Польщі. Серед основних причин, що спонукають залишити їх власні домівки на батьківщині, респонденти відзначили суттєво вищий рівень заробітної плати порівняно з Україною (80,6%), наявність стабільної економічної ситуації в Польщі (27,9%) та відносно простішу можливість отримати робочу візу чи дозвіл на тимчасове перебування, ніж в інших країнах ЄС (25,4%). Гальмівними факторами повернення додому заробітчани вважають нестачу робочих місць в Україні (70,9%), погану економічну ситуацію (49%), відсутність перспектив, можливостей для самореалізації (23,2%), політичну нестабільність (22,8%), корупцію (14%). При цьому, як не дивно, найменше інформантів турбують військовий конфлікт на сході країни (7,2%), втрата бізнесу (4,1%), злочинність (1,2%) та неякісне медичне обслуговування (3,1%).

Кожен п'ятий опитаний (18,6%) невдоволений ставленням поляків до них на роботі, особливо з огляду на посилення тенденцій дискримінації за умов пандемії.

Говорячи про інтеграційні наміри, зазначимо, що половина опитаних (46,4%) висловила бажання залишитися жити у Польщі.

Таблиця 1

Динаміка кількості повідомлень про трудових мігрантів в онлайн-медіа із січня 2019 р. по серпень 2020 р. [3, с. 20]

Період	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
	2019 р.											
Кількість	2 220	2 154	2 053	1 638	2 012	1 439	1 745	1 512	1 514	1 623	1 424	1 990
2020 р.												
Кількість	1 509	1 809	1 281	964	1 320	948	862	813				

Понад третини респондентів (35,1%) взагалі не розглядає можливість повернення до України. Прямим підтвердження означених тенденцій є намір більшості заробітчан (66,5% у 2021 р. порівняно з 60% у 2020 р.) отримати дозвіл на постійне перебування в Польщі. Окрім того, 51,7% (у 2020 р. ця цифра становила 41%) українців планують перевезти до Польщі свою родину. Також показовим є прагнення українських трудових мігрантів відкрити власний бізнес у Польщі. Так, у 2020 р. такі наміри мали 25% опитаних, натомість у 2021 р. бажаючих стало суттєво більше (39,8%). Удвічі збільшилося число тих мігрантів, що розглядають можливість придбання власного житла та іншої нерухомості в Польщі, а саме з 34% у 2020 р. до 55,5% у 2021 р.

Помітне збільшення усіх цих показників свідчить про зростання інтеграційних настроїв українців, значне розширення транснаціональних просторів.

Більше половини інформантів (54,1%) у разі погіршення ситуації в Польщі у зв'язку з пандемією висловили наміри продовжити переміщення до інших країн ЄС у пошуках роботи. Ця тенденція навіть з огляду на пандемію та локдаун не змінилась порівняно з результатами аналогічних досліджень, проведених у 2020 р. Серед найбільш прийнятних напрямів можливої трудової мобільності українці розглядають Німеччину, країни Скандинавії, Чехію, Канаду, США. Зокрема, інтерес до країн Скандинавії зріс майже вдвічі (42,5% опитаних у 2021 р. порівняно з 22% у 2020 р.).

Висновки з проведеного дослідження.

Зміна трендів транснаціональної трудової міграції українців до початку 2019 р. передбачала зміщення центру тяжіння у напрямку країн ЄС, зокрема Польщі, Угорщини та Чехії, укріплення взаємозв'язку між такими видами переміщень, як освітня та трудова міграції, суттєве омолодження заробітчан. Прагнення до тимчасової, маятникової трудової мобільності поступилося бажанню виїхати з України назавжди й оселитися за кордоном всією родиною. Після 2019 р. в умовах пандемії Covid-19 ситуація лише погіршилась, адже повернулося додому не більше 5–10% від загальної кількості заробітчан, що засвідчує якісні зміни у мотивації трудових переміщень, навіть попри тимчасове зростання ксенофобії та нетерпимості. Перехід на дистанційний формат роботи та навчання лише посилив бажання працевлаштуватися у закордонних фірмах, навчатися у європейських закладах вищої освіти. Особливо це зіграло «на руку» іноземним роботодавцям, які в умовах пандемії, усвідомивши залежність успіху свого бізнесу від нестачі української робочої сили, швидко реалізували низку запобіжних заходів для утримання заробітчан (надання соціальних

гарантій, підвищення рівня заробітної плати, міграційна амністія). За таких умов поки українська економіка не буде генерувати достатню кількість робочих місць, надавати гідні умови праці та високі заробітки з огляду на наявний людський капітал, вітчизняні роботодавці все більше будуть потерпати від нестачі кваліфікованих працівників, програючи боротьбу за трудові ресурси на світовому ринку праці, а Україна буде залишатись головним постачальником висококваліфікованих працівників для країн ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Годованська О. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2011. 191 с.
2. Доклад о миграции в мире 2020 / Международная организация по миграции. 2020. 550 с. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf (дата звернення: 03.03.2021).
3. Кульчицька К., Кравчук П., Сушко І. Трансформації трудової міграції з України до ЄС під час пандемії Covid-19 / ред. К. Ярмолюк-Крьюк. Київ : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2020. 32 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17320.pdf> (дата звернення: 03.03.2021).
4. Лібанова Е., Позняк О. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 25–40. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/42/2.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).
5. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. 472 с.
6. Мелановски Дж. Миллионы украинских трудовых мигрантов вынуждены искать работу в Европе в небезопасных условиях. 2020. URL: <https://www.wsws.org/ru/articles/2020/06/12/ukra-j12.html> (дата звернення: 14.03.2021).
7. Міграція в Україні: цифри і факти. Київ : Фонд розвитку MOM, 2019. 20 с. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (дата звернення: 18.03.2021).
8. Николаєць К., Ясько Ю., Николаєць О. Мотиваційні чинники зовнішньої трудової міграції населення України. *Економіка та держава*. 2020. № 10. С. 34–38.
9. Обсяг переказів в межах України за 2020 рік зріс майже на чверть / Національний банк України. 2021. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-za-2020-rik-zris-mayje-nachvert> (дата звернення: 12.03.2021).
10. Последние тренды трудовой миграции: Польша – лидер в ЕС. *Українформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/3150478-poslednie-trendy-trudovoj-migracii-polsa-lider-v-es.html> (дата звернення: 12.03.2021).
11. Степанов А. Транснациональный подход в современных миграционных исследованиях. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*. 2018. Т. 11. Вып. 1. С. 116–127.

12. Faist T. Transnationalism. *Routledge International Handbook of Migration Studies* / eds S.J. Gold, S.J. Nawin. New York : Routledge, 2013. P. 449–459.

13. International Migration 2020. Highlights. United Nations / Department of Economic and Social Affairs. 2021. 60 p. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2020_international_migration_highlights.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

14. Kivisto P. Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts. *Journal of Ethnic and Racial Studies*. 2010. Vol. 24. № 4. P. 549–577.

15. Moravska E. In Defense of the Assimilation Model. *Journal of American Ethnic History*. 1994. № 13. P. 76–87.

16. Portes A., Zhou M. The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1993. № 530. P. 74–96.